

De kringvandrande lärarna – ett hot mot kyrkan?

CARIN BERGSTRÖM

År 1820 skickade Carl XIV Johan, d v s Kungl Maj:t, ut en anmaning till landets domkapitel av följande lydelse: *skulle det komma till Presterskapets kännedom, att personer i synnerhet kringvandrande, utan att därtill antagas, likväl undervisa barn, bör Presterskapet i församlingen göra sig noga underrättadt om sådane personer och saken hos consistorium anmäla*

Statsmakten var uppenbarligen allvarligt oroad över att det fanns personer som arbetade som lärare på landet utan att den visste vilka dessa människor var. I den svenska lutherska samhället var stat och kyrka ouplösligt förenade och prästen var statsmaktens förlängda arm i socknar- na/församlingarna. Det var prästen och framförallt kyrkoherden som skulle kontrollera sockenbornas liv och leverne. Kyrkoherden hade en dubbelroll i socknen som åskådliggör bindningen mellan kyrka och stat. Han var både religiös ledare och sockenstämmans ordförandet. Stämman var det beslutande organet i socknen och kyrkoherden fungerade som dagens kommunfullmäktiges ordförande. Under stämmomötena diskuterades och beslutades om alla de angelägenheter som berörde en landsortssocken bl.a. vilka hantver-

kare som fick slå sig ner och arbeta i socknen, vem som skulle utses till barnmorska och vilka personer som skulle sköta barnundervisningen. Runt sekelskiftet 1800 var det inte frågan om någon fri etableringsrätt för näringsidkare eller någon allmän rörlighet för befolkningen utan allt var hårt reglerat.

Det är ganska betecknande att Kungl Maj:ts befallning kommer just 1820. Det

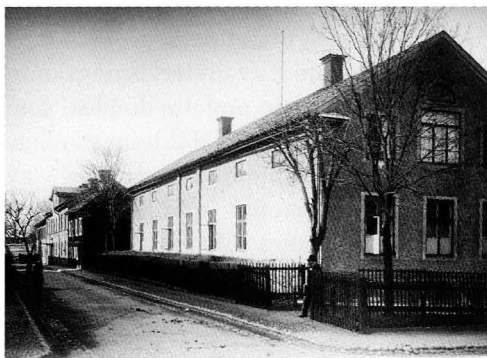

Bild 1. Prins Gustafs skola ursprungligen byggd som växelundervisningsanstalt på 1830-talet, rivet 1959. Med växelundervisningens införande fick det allmänna skolväsendet en rejäl skjuts framåt. Inte bara därför att metoden tillät många barn att få undervisning samtidigt utan också för att dessa skolor kom att fungera som en typ av pedagogiska kliv i prins Gustaf skola i Uppsala. Foto Alfred Dahlgren 1901–1902.

skulle visserligen dröja tjugotvå år till dess att den obligatoriska folkskolan infördes 1842, men barnundervisningen på landet var under första hälften av 1800-talet ett kärt debattämne på olika nivåer i samhället. I riksdagen fördes diskussionen med olika ideologiska förtecken och två olika åsikter bröts mot varandra. De konservativa menade att de lägre samhällsklasserna inte hade behov av någon annan undervisning än kristendomsundervisning, medan de liberala förordade en mer allmänbildande medborgarskola. Många kulturpersonligheter engagerade sig i skolfrågan. Erik Gustaf Geijer var en av dem och kan nämnas som exempel på den åsiktsförskjutning som slutligen ledde fram till 1842 års skolreform. År 1813 gav han ut en skrift där han opponerade sig mot all annan offentlig undervisning än religionsundervisning, men under de år på 1820-talet då han var ledamot av undervisningskommittén började han omfatta de ideal som vi idag skulle kalla folkbildningstanken. Undervisningskommittén var en av många kommissioner som med jämna mellanrum tillsattes från mitten av 1700-talet och framåt för att utreda barnundervisningen på landet. Först 1838 inträffade dock det så bekanta "geijerska avfallet", vilket innebar att Geijer lämnade sin konservativa linje och övergick till en mer liberal reformvänlig åsikt och uttryckte sin syn på barnundervisningen så: "Folkskolan måste erkännas som en av statens viktigaste angelägenheter".

Ute i landet gick diskussionen om folkskolans vara eller icke vara lika hög som

på riksdagen i Stockholm. Skillnaden bestod däri att den på lokal nivå var av mer handfast natur. Bönderna ville inte, trots pastorns ihärdiga övertalningsförsök, betala ett sådant dyrt och långsiktigt projekt som en fast sockenlärartjänst och ett skolhusbygge innebar.

Men trots protester på central- och lokalnivå gick arbetet framåt med att bygga ut det svenska skolväsendet. Mer eller mindre fort – varje socken efter sin förmåga men ändock. Variationerna på hur barnundervisningen på landet kunde organiseras tycktes nästan oändlig. Och även efter det att den obligatoriska skolan införts 1842 fortsatte variationsrikedomen och först efter 1860 kan vi tala om ett mer enhetligt skolväsende i Sverige.

Adlig välvilja

Redan på 1600-talet fanns det tack vare rika ståndspersoner skolor i Uppland liksom på andra håll i Sverige. År 1653 grundade riksdrotsen Magnus Gabriel De la Gardie Veckholm sockenskola. I Husby-Ärlinghundra testamenterade en silvermästare medel till en skola 1697, som således fyller 300 år i år.

Godsägarnas engagement i barnundervisningen grundade sig på det ansvar de kände och hade för den socknen där de ägde den mesta delen av jorden. Att skänka en predikstol till kyrkan, att testamentera medel till de nödlidande i socknen eller att grunda en skola ingick i en adelsmans skyldigheter. De flesta donationsskolor tycks dock ha bildats under andra hälften

av 1700-talet. Ofta var det kvinnliga medlemmar ur godsägarklassen som ägnade sig åt dessa "barmhärtiga gärningar". Friherrinnan Charlotta Blixenstierna stiftade Vaksala skola genom ett donationsbrev 1768 och för medlen inköptes ett hemman till boställe åt skolmästaren. Friherrinnan Stiernstedt grundade sockenskolan i Lagga och undervisningen satte igång år 1800. Skolhuset innehöll skolsal och lärarbostad om tre rum och kök och enligt testamentet skulle skolmästaren vara prästvigd. Samma år skänkte friherrinnan Fleming medel till Estuna sockenskola.

De uppländska bruken var också tidigt ute med skolor. Om en vanlig lansortssocken var hårt reglerad när det gällde befolkningens rörlighet var dessa "industri-samhällen" ännu mer topstyra. Brukspatron kunde använda skolan som ett av flera medel för att knyta bruksarbetarna närmare produktionen. Prästen, som var ditsatt av brukspatron, hjälpte denne med kontrollen av de underlydande. Ett talande exempel är kyrkoherdens i Forsmarks yttrande till domkapitlet i Uppsala 1826: Det var svårt att få barnen till skolan och då hade brukspatron bestämt – på pastors inrådan – att ingen fick antas till arbete på bruket, inte ens som grindvakt, som inte kunde sin katekes.

Ofta stadgade donationsbrev i likhet med exemplet från Lagga att läraren i den nygrundade skolan skulle vara präst. Hade givaren så höga anspråk på läraren fick han eller hon var beredd att betala. För lärarprästens vidkommande betydde det ofta ett boställe som löneförmån och goda

Bild 2. Den lilla knuttimrade "skolstugan" i Karlholms bruk, byggd vid 1700-talets mitt, är ett exempel på brukssamhällets ambition att mycket tidigt ta ansvar för "barnundervisningen". Den första bruksskolmästaren vid Karlholmsbruk anställdes 1739. Foto i Upplandsmuseets arkiv.

arbetsförhållanden i form av ordentliga lokaler att undervisa i. Församlingsprästerna understödde på alla sätt de gods- och bruksägare som påbjöd att läraren skulle vara prästvigd för då kunde de få hjälp med församlingsarbetet. Kyrkoherden i Tuna hade 1753 förmått inspektor Hylting att testamentera delar av sin stora förmögenhet till en skolmästares underhåll och till att bygga ett skolhus. Denne skulle vara prästvigd och "vara kyrkoherden behjälplig i predikandet och andra prästsysslor fullgörande". På 1760-talet fanns ett femtiotal elever i skolan. Varje dag fick de undervisning i kristendom, räkning och skrivning. De hade lov vid de stora högtiderna och vid den brådaste skördetiden,

Bild 3. Gamla skolutensilier. Griffeltavla, karta och pedagogiska hjälpmedel för läsning och stavning. Ringklockan med vilken läraren dicerplinerade hela skoldagen är placerad i mitten. Denna fixering vid tiden och den uppspaltning av dagen som det innebar, hade bönderna svårt att acceptera i folkskolans barndom. Foto Tommy Arvidson.

men ledigheten uppgick aldrig till mer än tio veckor per år.

Tack vare donationsmedel fanns det därför en hel del skolor i Uppland vid 1800-talets ingång och en grov uppskattning skulle bli att ungefär 30% av församlingarna i Uppland hade någorlunda väletablerade skolor i början av 1820-talet. Säkerligen hade dessa skolor stor betydelse för den fortsatta uppbyggnaden av skolväsendet på landsbygden. De kunde fungera som goda exempel för andra socknar, men de kunde också ge bygdens barn möjligheter till en mer avancerad undervisning än den vanliga kristendomsläsningen, vilket i sin tur kunde stimulera dem till att välja andra yrken än de gängse inom jordbruket. Kyrkoherden i Tuna meddelade stolt 1813 att det fanns elever som gått ur Tuna

skola som blivit "antagne till betjenter i handel och som blifvit Häradsskrifvare-Lärling, samt en som blifvit bildad till barna-Lärare". Det sistnämnda är intressant, för uppenbarligen kunde en sockenskola av det här slaget förmedla så pass kvalificerade kunskaper att eleverna kunde söka en lärarplats. Vid den här tidpunkten fanns det ju inga lärarseminarier att tillgå.

Katekestvång och läsfärdighet

Böndernas motvilliga inställning till att bygga ut ett mer avancerat skolväsen på landet måste ses i ett större sammanhang än bara utifrån en fråga. Runt sekelskiftet 1800 upplevde Sverige en kraftig befolkningsökning och socknarna stod inför uppgiften att försöka försörja alla de fattiga som blev följden av befolkningstrycket. Stämmoprotokollen i våra landsarkiv visar också att fattigvården blev det aldrig överskuggande problemet för församlingarna under första hälften av 1800-talet. Barnundervisningen krympte i det här sammanhanget till en angelägenhet av mindre vikt och det är kanske inte undra på att bönderna försökte komma undan så billigt som möjligt.

Varför var det så viktigt att sockenborna och deras barn gick i skola? Varför kunde inte bönderna och sockenstämman helt bortse från skolundervisning, när den nu var så dyr att organisera och när många inte tycks ha sett någon vinst i den. Åkrarna gav inte större skördar och korna kalvade inte lättare bara för att barnen kunde läsa, skriva och räkna.

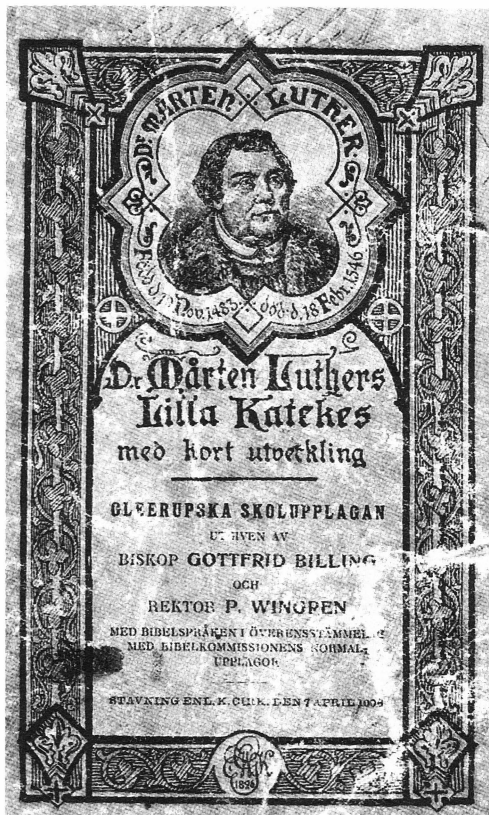

Bild 4. Den outsiltliga katekesen. Gleerups skolupplaga är utgiven i början av 1900-talet och har både en biskop och rektor som tillskyndare. P. Wingren var rektor för folkskoleseminariet i Lund, som var landets första seminarium och som startade redan 1839, tre år före den obligatoriska folkskolans genomförande. Foto Tommy Arvidson.

Den springande punkten är att av de tre uppräknade färdigheterna var allmogen i allmänhet bara intresserad av den förstnämnda. Den som inte kunde läsa kunde heller inte lära sig katekesen och utan insikter i denna var det svårt att slå sig fram i det gamla bondesamhället. Utan

ett intyg från prästen där han antecknat uppförande och katekeskunskaper fick man t ex inte gifta sig eller flytta från en socken till en annan. När konfirmationen infördes 1811 – många församlingar hade dock infört den tidigare – blev det ännu tydligare hur viktig läsförmågan var, ty för ungdomen var konfirmationen inträdesbiljett till vuxenlivet.

Kyrkolagens barnalärare

Vilka var det då i församlingen som skulle undervisa barnen. Föräldrarnas undervisningsansvar hade betonats av Luther och det var husfaderns skyldighet att se till att barn och tjänstefolk kunde läsa. I realiteten blev det ofta modern som förmedlade denna konst till sina barn. Men det var inte självklart att föräldrarna kunde, ville eller hade tid att undervisa sina barn. Hade då inte prästen och klockaren ansvar för barnundervisningen i församlingen? Jo, prästen var den som kontrollerade och "examinerade" sockenborna. Kyrkolagen 1686 uttryckte det så att han "skal låta sig angeläget wara, at Ungdomen i hans Sochn läser i Book och förstår sina christendoms stycken". Klockaren hade också enligt samma lag ett uttalat ansvar för skolan: Han skulle "vara ärlig, trogen och flitig, boklärd och kunna sjunga och skriva, så att han däruti kan undervisa församlingens ungdom" Det ålåg honom att "med all flit och trohet driva barnaläran".

I realiteten var inte de uppländska klockarna särskilt boklärdade – åtminstone inte under 1700-talet – för när en ny klock-

artjänst skulle besättas var det inte aspiranternas kompetens som pedagog man frågade efter utan deras sångröst! Klockarens stämma fungerade nämligen som gudstjänstens musikinstrument. Han skulle ta upp sången i kyrkan, leda den och föra den framåt till slut – en inte helt lätt uppgift i en kyrka fylld av människor med olika förutsättningar att kunna sjunga och att kunna läsa psalmbokens text. När orgeln gjorde sitt inträde i kyrkorummet – i Uppland mestadels i slutet av 1700-talet och början på 1800-talet – ändrades också klockarens roll. När en ny klockare skulle anställas kontrollerade kyrkoherden och sockenstämman både hans musikaliska färdigheter och hans teoretiska kunskaper.

Sockenarna kunde inte i längden stå emot trycket uppifrån att det åtminstone

skulle finnas en ordinarie lärare i varje socken. Man löste problemet så billigt som möjligt genom att "återanställa" den tjänsteman i socknen som enligt lagen hade som en av sina uppgifter att sköta barnundervisningen, nämligen klockaren. Socken ingick speciella överenskommelser med honom, vilket innebar att han fick särskilt betalt för barnundervisningen. Även utgiften för att bygga skolhus sparade man in på när klockaren utsågs till lärare. Sockenstugans sammanträdesrum fick duga som skolsal och på så sätt blev sockenstugorna våra första skolhus. För övrigt bodde klockaren ofta redan i sockenstugan, men om han hade ett eget boställe kunde undervisningen också äga rum i klockargården.

Det fanns dock en olägenhet med klockaren som hade med hans bostadsort att göra. Om klockaren bodde i kyrkbyn, som oftast var fallet, kunde de barn som bodde långt ifrån kyrkan inte utnyttja hans tjänster. Som synes fanns det behov och utrymme för ytterligare lärarkrafter inte minst i stora och vidsträckta socknar.

Avskedade soldater och beskedliga hustrur

Kyrkbyn och bruket var således ofta väl-försedda med lärare och skollokal men hur fungerade undervisningen i den övriga delen av socknen? Så här beskrivs situationen i Harg 1813, bruket undantaget: "Barnundervisning bestrides af föräldrarna själva eller om deras tid och förmåga fattas af någon skicklig mans- eller kvinnsperson".

Bild 5. Vitskolan invid Tensta kyrka är en av Sveriges äldsta skolbyggnader. Den uppfördes 1754 i tegel av dåvarande ägaren till Salsta gods, Per Brahe. Foto Maria Malmlöf, Upplandsmuseets arkiv.

Om Stavbys skolororganisation berättas 1838: "De barn som inte bo alltför långt från kyrkan undervisas av organisten plus gudfruktiga och beskedliga personer i rotarna". Vilka var då dessa skickliga mans- eller kvinnspersoner och gudfruktiga och beskedliga personer? Den frågan är inte helt lätt att besvara eftersom de inte alltid anställdes eller prövades av sockenstämman och prästen och därför inte förekommer i sådant arkivmaterial som anställningsbetyg och protokoll utgör. Oftast tog dessa lärare egna initiativ och erbjöd sina tjänster till de föräldrar som behövde hjälp med barnens ABC-undervisning och betalningen gjorde lärare och föräldrar upp sinsemellan. I bästa fall hade de först varit hos prästen och genomgått ett förhör och fått hans tillstånd att undervisa. Mer i förbigående nämns de i bland vid namn i prostvisitationsprotokoll och sockenstämmoprotokoll och förutom namn kan också civilstånd och yrke vara noterat. Eftersom det inte gick att livnära sig fullt ut som lärare hade de ofta andra yrken vid sidan om eller till och med flera yrken samtidigt.

Som exemplet Harg visar fanns det både kvinnor och män bland lärarna. När det gäller de kvinnliga verkar många av dem ha varit ensamstående eller änkor. I Harbo undervisade pigan Stina Skruf på 1760-talet. Vid biskopsvisitationen i Åkerby på 1780-talet konstaterades att det inte fanns någon "barnaskolemästare" men i varje rote en "gumma" som lärde barnen stava och läsa. År 1838 tog en komministeränka i Ärentuna emot socknens barn i hemmet. Fattigvården betalade hennes

Bild 6. En "skolmoster" sitter och förhör barnen på läxan, troligen ur Luthers lilla katekes som var den viktigaste och ofta den enda läroboken som användes i barnundervisningen i början av 1800-talet. Okänd konstnär. Nordiska museet.

lön. Enligt pastorn gjorde hon "sin sak beskedligt". I Hökhuvud undervisade änkefru Engman som nämns som en nitisk lärarinna men "hvars verkningsgrad icke kunnat sträcka sig utom några få byars område." Skillnaden mellan kvinnor och män som lärare i äldre tid kan ha varit att kvinnorna inte var lika rörliga som männen. De tog ofta emot barnen i det egna hemmet eller om de arbetade som ambulande lärare var deras "upptagningsområde" inte lika stort som männens.

Att soldater och framförallt avskedade soldater tjänstgjorde som lärare på 1700- och 1800-talen är ett välkänt fenomen för de som sysslar med skolhistoria. I Bladåker ombesörjdes undervisningen i början av 1800-talet dels av "avskedade krigs-

Bild 7. En ambulerande lärare har dragit in i dagligstugan hos en bonde för att undervisa byns barn. Att lära barnen läsa var det viktigaste, skrivning och räkning kom i andra hand. Behovet av bord och stolar var därför inte så stort utan matbordet fick duga som skolbänk. Okänd konstnär. Nordiska museet.

män" och dels av föräldrarna själva. I Östervåla nämns 1777 en f d sergeant vid Upplands regemente, Carl Fredin, och några decennier senare undervisade en korpral Malm i Harbro. I den militära utbildningen ingick läsning och skrivning på schemat och när soldaterna tagit avsked hade de uppenbarligen nått en viss bildningsnivå som i alla fall var tillräckligt hög för att kunna undervisa i innantilläsning på landet. Det var inte bara korpraler och sergeanter som i exemplen ovan som prövade på pedagogens yrke utan också många meniga. Soldaternas popularitet som lärare kan ha berott på att man visste

vad man fick när man tog hjälp av en soldat till sina barn för enligt generalmönstringsinstruktionerna från 1819 och 1838 borde den blivande soldaten "äga god fräjd och kroppsstyrka."

Många olika yrken finns representerade bland barnalärarna alltifrån skraddare, mjölnare, saltpetersjudare till nämdemän och kyrkvaktare. 1801 undervisade t ex en skraddare Björkman i Viksta. Om vi går till ett land, vars skolreformer vi lånat mycket ifrån nämligen Tyskland visar det sig att byskollärarna ofta förenade läraryrket med något hantverksyrke t ex skraddare, smeder och snickare. Att förena skraddaryrket med läraryrket var det vanligaste, troligen därför att det var möjligt att utföra bägge sysselsättningarna på samma gång i en enda lokal. Att nämdemän och kyrkvaktare också var lärare är ganska naturligt för de skulle kunna inordnas under begreppet sockentjänstemän och stod inte klockaren långt efter.

Det fanns personer som uppenbarligen lockades av läraryrket för att det var säsongsbetonat. I kustsocknarna Börstil och Gräsö erbjöd sjökaptener och sjöman sina tjänster när de var hemma under vinterhalvåret. I Skåne har jag träffat på samma fenomen när det gäller murare: De arbetade som pedagoger på vintern och uppförde hus om somrarna.

Det var relativt vanligt att handikappade undervisade barn. Man möter ibland i litteraturen utsagan: "om man inte dög till annat kunde man alltid bli lärare": Läraren vid Berkinge arbetade under skolfrierna åt bruket med sådant arbete som han "i

Bild 8. Husby-Ärlinghundra skola fyller 300 år i år. Bilden är tagen 1898. Den byggdes år 1697 för medel som kungl. silvermästaren Jöns Eriksson i Broby skänkt till församlingen. Enligt testamentet skulle de 8.000 daler kopparmynten användas till att uppföra ett skolhus och löna en lärare och 1697 byggdes ett skolhus av sten vid Husby kyrka.

anseende till ofärdighet kan åstadkomma." Det finns exempel på socknar som såg till att pojkar med medfött lyte som gjorde dem oförmögna till kroppsligt arbete fick den utbildning som krävdes för att de sedan skulle kunna tjänstgöra som socknens barnalärare.

De lärare som jag nämnt exempel på här är just sådana lärare som var någorlunda "officiella" eftersom jag funnit deras

namn i arkiven och litteraturen, men dessa utgör bara en bråkdel av alla de lärare som gick från gård till gård och läste med barnen. Det är förståeligt att deras "intellektuella" sysselsättning oroade myndigheterna. Vad lärde de egentligen ut? Hur påverkade de barnen? Var deras eget liv och leverne tillräckligt anständigt för att kunna betraktas som goda föredömen för barnen?

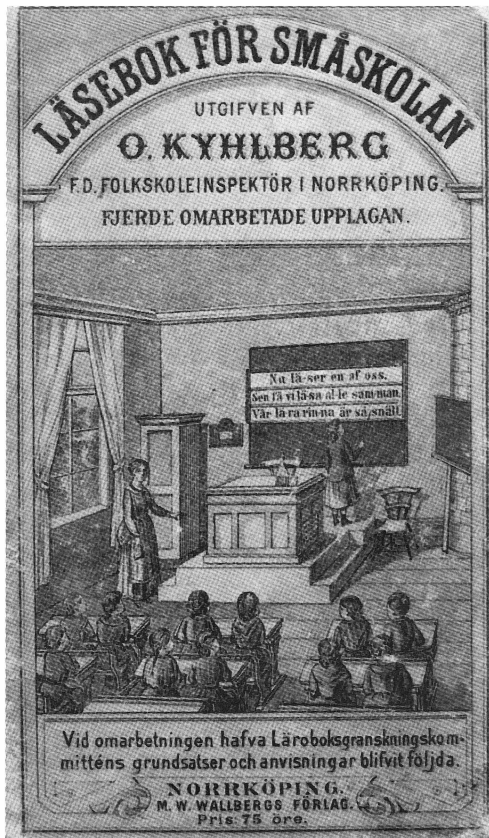

Bild 9. Omslaget på *Läsebok för småskolan* andas idyll och ordning. Skolrummet är inrett med pedagogiska hjälpmedel och katedern liknar en predikstol, där den står – lite upphöjd – framme vid svarta tavlan. Interiören står i skarp kontrast till den hemundervisning som var vanlig i början på 1800-talet. Foto Tommy Aroidson.

Kyrkan som motor i samhällsutvecklingen

Kyrkan hade ingen lätt situation under 1800-talets början. Gammal auktoritetstro sattes i fråga och det blev allt svårare för

kyrkan att hålla befolkningen i "Herrans tukt och förmaning". Människor ville själva bestämma om sina liv och sin tro. Många bröt sig ur kyrkan och bildade egna trosgemenskaper. Skiftesreformerna bidrog till "uppluckringen" för när bygemenskapen splittrades måste människorna lita till sin egen förmåga och kunde inte längre stödja sig på invanda institutioner. Bönderna började inse värdet av teoretiska kunskaper och förstod att det inte längre räckte med att bara ett fåtal i socknen ägde boklig bildning. Skolan fick alltmer vind i seglen och i många församlingar infördes växelundervisningen som var en metod där många barn kunde få undervisning samtidigt. Lektionerna hölls under hård drill av en enda lärare i en stor sal som till sin hjälp hade äldre elever s.k. monitörer.

Skolfrågor hade alltid legat under kyrkan och här såg kyrkan sin chans att fortsätta att verka när andra samhällsfrågor gick den ur händerna. Som vi har sett var prästerna på landet nitiska förespråkare för ett utbyggt folkskoleväsen bara de fick vara med att bestämma om innehållet och vem som skulle utses till lärare. Att klockarna i Uppland fick axla manteln som sockenskollärare berodde inte bara på böndernas snällhet utan kan också ses som ett utspel från kyrkans sida att behålla skolundervisningen inom sina väggar; klockaren var ju trots allt en kyrklig ämbetsman. Helst hade man sett en prästman som lärare men det ställde sig som sagt var för dyrt i bondedominerade socknar. Innehållet i undervisningen hade kyrkan redan kontroll över och kristendomsämnet be-

höll sin plats som det viktigaste skolämnet långt fram i tiden.

Samtidigt blev kyrkan i sin iver att lägga beslag på och kontrollera barnundervisningen på landet en viktig drivfjäder i arbetet med att få till stånd en skola för hela folket – en skola som med sin ämnesbredd var mer anpassad till det nya samhället än den gamla katekesskolan.

Källor och litteratur

Källor

Artikeln är skriven inom ramen för ett pågående forskningsprojekt vid Stockholms universitet "Pedagoger, skolmostrar och läsmästare. Skollärare på landet före folkskolereformen 1842".

Otryckta källor

Landsarkivet i Uppsala Domkapitlets arkiv: Se tex pastorernas berättelser angående folkskolan och folkundervisningen (GIVa) från de olika kontrakten.

Uppsala stifts herdaminne, band II:7, Fjärdhundra kontrakt, författad av Lars Otto Berg och Ragnar Norrman är under utgivning. Jag har tagit del av manuskriptet och utnyttjat den "skolhistoria" som redovisas i prästbiografierna.

Litteratur

Bergström, Carin Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800, Nordiska Museets Handlingar 110, 1991.

Bergström, Carin, "Skolmostrar och läsmästare. Lärare på landet före folkskolereformen 1842", ingår i Hand och Penna. Sju essäer om yrken på 1700-talet, red Carin Bergström, Atlantis 1996.

Blad ur den uppländska folkundervisningens historia. Minnesskrift av Karin och Erik Bjelfvenstam, 1942.

Folkskolehus inom Knivsta, Södra Hagunda och Vaksala kommuners område från 1842 till 1970-talet. Stadsarkivets skriftserie nr 3.

Folkskolehus inom Björklinge, Bälunge, Norra Hagunda och Vattholma kommuners område från 1842 till 1970-talet. Stadsarkivets skriftserie nr 7.

Husby skola 1697–1997, Husby/Ärlinghundra Märsta hembygdsförening, huvudförfattare Giselher Naglitsch, 1997.

Svenska folkskolans historia I–II.

Pettersson, Lars, Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809–1860, Uppsala 1992.

Uppland Skildring av ett land och folk. Andra bandet 1908.